

Ilmārs Dirveiks

CĒSU PILS RIETUMU KORPUSA TEORĒTISKĀ REKONSTRUKCIJA

IEVADS

Kopš 1974. gada, kad Cēsu pili sākti sistemātiski arheoloģiskie izrakumi, ievērojami pieaudzis informācijas apjoms par pils būvvēsturi. Vienlaikus iezīmējas izpētē vēl nākotnē iegūstamā materiāla provizorisks robežas – iespēja atrast kādus līdz šim nezināmus rakstītus vai grafiskus avotus kļūst arvien mazāka. Lielā pils daļā jau veikts pilns arheoloģisko izrakumu apjoms, iegūstot jaunu informāciju par arhitektūru, t. sk. daudzus būvdetaļu artefaktus. Nākotnē visnozīmīgākos atklājumus var prognozēt arheoloģiskajā izpētē ziemeļu (Z), austrumu (A) un dienvidu (D) korpusā. Vienlaikus pakāpeniski iespējams sākt darbu pie rezultātu apkopošanas un interpretēšanas, piemēram, atsevišķu pils daļu teorētiskas rekonstrukcijas. Šāda veida pētījumiem ir hipotētisks raksturs, jo nezināmā ir pārāk daudz. Tomēr tie ir nozīmīgi kopējai objekta izpētes procesa virzībai un nereti arī vēstures pieminekļa publicitātei.

2013. gadā raksta autors uzsāka Cēsu pils arheoloģisko izrakumu laikā atrasto būvdetaļu arhitektonisko apsekošanu un, iespēju robežās, identificēšanu. Darba rezultāts izvērtās plašāks par sākotnējo uzdevumu. Par pētījuma mērķi kļuva līdzšinējo arheoloģiskās, arhitektoniskās un vēsturiskās izpētes materiālu apkopošana, fiksējot katru tiešu vai netiešu norādi, kas ļautu pilnveidot priekšstatus par rietumu (R) korpusa arhitektūru, kā gala rezultātu iegūstot šajā izpētes stadijā pamatotu iespējamo R korpusa teorētisko rekonstrukciju.

R korpusa arhitektūras teorētiskajai rekonstrukcijai izmantoti arheoloģes Zigrīdas Apalas vadībā veikto izrakumu pārskatu materiāli. Būvperiodu vispārējam raksturojumam izmantots arhitekta Ilgoņa Stukmaņa apraksts. Precīzi atrasto detaļu un elementu izmēri atrodami Stukmaņa izveidotajos konservācijas darbu pārskatos, kas ir gan vienkārši fiksācijas materiāli, gan arhitektonisku pētījumu rezultātu apkopojums. Šajā aprakstā precīzi detaļu izmēri minēti tikai atsevišķos gadījumos. Izmantota pieejamā informācija arī par arheoloģiskajos izrakumos iegūtajām būvdetaļām, kas atrodas Cēsu Vēstures un mākslas muzeja krājumā. Daudzas būvdetaļas atrastas sagruvušā R korpusa pagrabā

aizbērumā, tādēļ par to piederību tieši šai pils daļai nav šaubu. Tomēr ir virkne detaļu, kas atrastas rietumu nogāzē aiz korpusa ārsienas. Tādēļ ņemti vērā eventuāli gadījumi, kad detaļa nonākusi R korpusa teritorijā no citas vietas, piemēram, izmesta kāda remonta laikā. Būvdetaļu inventarizāciju apgrūtina to ievērojamais svars, tādēļ bez atbilstošiem tehniskiem palīgīdzekļiem nav īstenojama iespējamo kombināciju modelēšana dabā. Kontrforsu un atrakto korpusa telpu numerācija sāka no R torņa puses. Tātad 1. kontrforss ir tuvāk R tornim esošais un apjomā lielākais un augstākais. 4. kontrforss atrodas blakus Z tornim (8. att.). Debespušu apzīmējumus lietoti saīsinājumi, izmantojot lielos sākuma burtus. Akmens detaļu numerācija atbilst arheoloģisko izrakumu pārskatos dotajai.

1. att. Kopskats uz Cēsu pils iekšpagalmu un rietumu korpusu pagalma labajā pusē
J. Viksnas foto, 2013

RIETUMU KORPUSA LĪDZŠINĒJO PĒTĪJUMU APSKATS UN BŪVVĒSTURES DATI

20. gadsimta 70. gados, kad aktivizējās Cēsu pils izpētes un saglabāšanas darbi, nozīmīgu ieguldījumu pils arhitektūras un vēstures apzināšanā devis Roberts Malvess (1905–1982), kurš pirmais izvirzīja zinātniski pamatotu R korpusa evolūcijas hipotēzi (Malvess 2005, 177). Joprojām var sekot viņa ieviestajam pils būvvēstures iedalījumam trijos galvenajos etapos – *pirmatnējā* plānojuma (to nosaka pils dibināšanas konkrētie apstākļi); *attīstītā* plānojuma (to nosaka organizatoriskie pamatprincipi) un *pilnveidotā* plānojuma (pārmaiņas militārā attīstībā) stadijas. Malvesa darbs ir līdz šim plašākais vēsturnieka pētījums par Cēsu pili. Arī šajā R korpusa apskatā izmantots minētais pils apbūves attīstības iedalījums ar noteiktiem atskaites punktiem. Galvenā problēma ir tāda, ka iedalījums lielā mērā ir teorētisks un veidots laikā, kad pils arheoloģiskā un arhitektoniskā izpēte bija sākuma stadijā. Atskaitot kapelu, līdz šim arheoloģiski nav konstatētas citas konstrukcijas, kuras droši varētu attiecināt uz pirmatnējo plānojumu. Šodien objekta detalizētajos pētījumos dabā konstatēti fakti, kas, lai arī joprojām ne pilnībā interpretēti, liek koriģēt Malvesa pieņēmumus. Jāpiebilst, ka pats vēsturnieks apzinājās un prognozēja, ka viņa darba sekotāji ieviesīs iedalījumā izmaiņas.

R korpusa attīstības analīze saistāma ar tam blakus esošajiem torņiem pils ziemeļos un rietumos. Tādēļ nepieciešama atkāpe šo torņu būvvēstures jautājumos. Vēsturniece Māra Caune, kas arī pētījusi Cēsu pilsētas un pils vēstures jautājumus, rakstījusi par neskaidrību rakstītajos avotos attiecībā uz triju jaunu torņu būvēšanu ap 1495. gadu Vācu ordeņa Livonijas zemes mestra Voltera fon Pletenberga valdīšanas laikā. Pētniece nākusi pie atziņas, ka hronikās minētie torņi drīzāk celti pilsētas aizsardzības mūri, nevis pili (Caune 1994, 113). Ņemot vērā Pletenberga plašās aktivitātes Livonijas cietokšņu aizsardzības spēju uzlabošanā, šādu ugunsieročiem domātu torņu celšana nebūtu apšaubāma. Jāpiebilst, ka arī pils apbūvē redzam šādus lielgabaliem domātus torņus – t. s. “Lademahera” torni un Z torni. Lai gan dokumentāra apstiprinājuma tam nav, arī tos hipotētiski varam attiecināt uz Pletenberga laiku 15. gadsimta beigās un 16. gadsimta sākumā. Vismaz aptuvena Z torņa celšanas laika “ievietošana” kopējā pils būvvēstures hronoloģijā ļauj to izmantot kā atskaites punktu attiecībā uz blakus esošajām konstrukcijām.

Situācija ir atšķirīga pretējā – R korpusa dienvidu galā, kas savienojas ar pili R torni. Jau paša R torņa būvvēsture nav skaidra, īpaši attiecībā uz tā celšanas laiku. Saskaņā ar Malvesa piedāvāto hronoloģiju pieņemts, ka R tornis celts 14. gadsimtā un palicis nepabeigts (Malvess 2005, 180). Tam nav nekāda dokumentāra pamatojuma, varbūt vienīgi asociācijas, ka masīvam kvadrātiskam tornim jābūt “senam”. R un D tornis, kā arī D korpusa ārsiena ir pils daļas, kas šodien visvairāk liek pārskatīt Malvesa hronoloģiju. Atsevišķu daļu būvniecības secība ir viens no pamatjautājumiem viduslaiku pils pētniecībā, un Cēsu pili tas joprojām ir atklāts. Tagad arheoloģiskajos pētījumos noskaidrots, ka D tornis, kas acīmredzami ir agrīns šaujamo ieroču torņa paraugs (visticamāk, celts, vēlākais, 15. gadsimta pirmajā pusē), būvēts vienlaikus ar A un D korpusa ārsienām – tātad t. s. attīstītā plānojuma laikā. Savukārt R torņa mūrējums pievienots D korpusa ārsienai. Tas uzskatāms redzams D korpusa ārsienā pa kreisi no vārtiem. Šī pēctecība liecina, ka arī R tornis nav nemaz tik sena būve, kā uzskata Malvess.

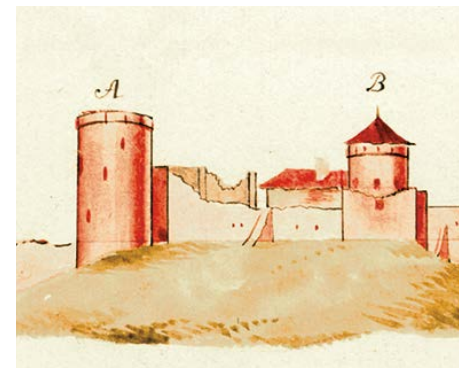

2. att. Mūra izvirzījumi
(t. s. “zobinājumi”) jauna
mūrējuma pievienošanai.
A – ziemeļu tornis,
B – rietumu tornis
K. Kurcena foto, 2017

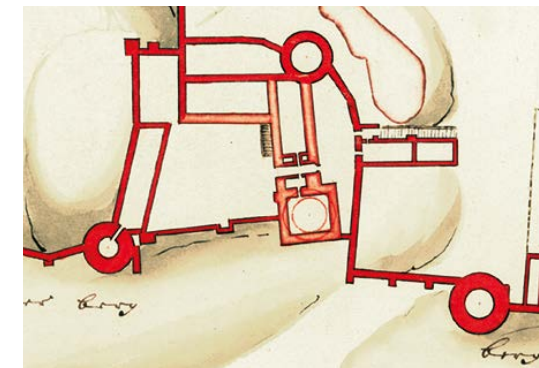
Tātad R korpusu ietvēra divi – 15. gadsimtā (R) un, vēlākais, 16. gadsimta sākumā (Z) celti torņi, kam sienā izveidoti mūra izvirzījumi (t. s. “zobinājumi”) kāda jauna mūrējuma pievienošanai (2. att.). Abi “zobinājumi” atrodas viens otram pretī un, iespējams, liecina par ilgstošiem plāniem izbūvēt jaunu masīvu pils R sienu tur esošā korpusa dažādi pārbūvētās un pārveidotās ārsienas konstrukcijas vietā. Šie plāni tā arī palika nerealizēti. Kā jau norādījis Malvess, R korpusa sienas dienvidu posms starp pirmo kontrforsu un R torni ir pārveidots pēc R torņa uzcelšanas, mainot trajektoriju (Malvess 2005, 181).

Cēsu pils 16. gadsimta būvēsturi papildina daži interesanti ārvalstu arhīvos esoši dokumenti, kas kļuvuši pazīstami pēdējo gadu laikā. Viens no tiem ir 1546. gadā Cēsu nama komtura rakstīts ziņojums ordeņa mestram par to, kā notiek atjaunošanas darbi kādā konventa ēkas mūru daļā (*mure van des Conuents heymlicheit*), kas sabrukusi pirms gada (1545) (Kreem 2011, 306). Saprotais, ka nekādu konkrētu datu par bojājumu vietu un apjomu nav. Tādēļ tikai teorētiski šis gadījums var attiekties arī uz R korpusu. Bet kopumā ar konventa mūru bojājumiem var saprast arī kādas pie ārsienām uzceltas konstrukcijas, parhama mūrus u. tml. Minētais dokuments liecina, ka arhīvos vēl iespējams atrast Cēsu pils būvēsturei noderīgu informāciju. Pirmās dokumentārās ziņas, kas attiecas uz kādreizējo R korpusu, saistās ar pils aizstāvju uzspriecināšanos krievu karaspēka aplenkumā pili 1577. gada vasarā. To, ka hronikās minētais sprādziens noticis tieši R korpusā, apstiprināja 20. gadsimta pēdējā trešdaļā veiktie arheoloģiskie pētījumi.

Taču R korpusa vēsture turpinās arī pēc minētās Livonijas kara laika katastrofas. Jau 1577. gada decembrī Turaidas pils pārvaldniekam Johanam Bīringam kopā ar 400 vācu, poļu un latviešu kareivjiem izdevās Cēsu pili atgūt: “*Cēsis Johans Bīrings no gruvešiem un drupām attīrīja telpu, kurā cilvēki bija uzspriecinājušies. Tur tika atrasti gan vīri, gan sievas ar bērniem, kas gulēja viens otram līdzās. Lielās sērās tie iznesa viņus laukā un apglabāja. Tāpat viņi apglabāja pili atrastās nogalināto ļaužu ķermeņa daļas un kaulus, cik vien to vēl bija palicis, kuras suni, putni un citi zvēri nebija aizvilkuši projām.*” (Henning 1853, 273) Tas nozīmē, ka R korpusa drupas tika vairāk vai mazāk sakārtotas, piemēram, novācot arī bīstamās, nedrošās mūru daļas. Šajā laikā vairākas detaļas varēja izgāzt rietumu nogāzē. Meklējot pašnāvnieku mirstīgās atliekas, pārvietoti drupu augšējie

3. att. Skats uz Cēsu pili no rietumiem
(KKA, Wenden Nr. 4)
J. Palmstruka zīmējums, ap 1685

4. att. Cēsu pils un pilsētas plāna fragments
(KKA, Wenden Nr. 2)
J. Palmstruka zīmējums, ap 1685

slāņi. Spriežot pēc 17. gadsimta beigās izgatavotajiem zīmējumiem, pēc sprādziena ārsienas saglabājusies visā pirmā stāva līmenī. Pagrabi bija aizbīruši; iespējams, saglabājās atsevišķu pagalma sienu fragmenti.

Tā kā minētie zīmējumi tapuši vairāk nekā gadsimtu pēc katastrofas, tad skaidrs, ka pēc sprādziena mūris pret nogāzi vēl bijis līdz pat otram stāvam. Tādēļ pils vēl saglabāja zināmas aizsardzības funkcijas, kas izskaidro karojošo pušu mainīgos panākumus turpmākajos gados. 1578. gada februārī krievu armija atkal ieradās pie Cēsīm un uzsāka četras nedēļas ilgu aplenkumu. Arī šoreiz Cēsu glābēja lomu uzņēmās Johans Bīrings, kurš kopā ar 40 vīriem nakts laikā pamanījās izkļūt cauri krievu noietnei, lai dotos uz Rīgu pēc papildspēkiem. Uzzinājuši par karaspēka tuvošanos, krievi pārtrauca aplenkumu un devās prom, Cēsis tā arī neieņēmuši. Taču šī paša gada 15. oktobrī krievi jau atkal aplenca Cēsis. Tikai šajā reizē aplenkumu pārtrauca apvienotais zviedru un poļu karaspēks, kas kaujā pie Cēsīm sagrāva krievu armiju (Kalniņš 2014, 11).

1582. gada Cēsu pils aprakstā, kurš tapis tikai piecus gadus pēc pils aplenkuma un R korpusa sagrāves, vēl atrodamas nepārprotamas ziņas par R korpusa zudušo apjomu. Tādēļ apraksts ir pat visai precizējošs: “.. viena siena visa, bet no otras sienas daļa gandrīz sagrauta” (Revīzija 1582, 429). Tas nozīmē, ka R korpusam pagalma siena vēl daļēji saglabājusies pirmā stāva līmenī. Astoņus gadus vēlāk – 1590. gada pils aprakstā – rietumu puses apbūves paliekas vispār nav minētas.

Vairāki vēsturiskie attēli, kas aptver laika posmu no 17. gadsimta beigām līdz 20. gadsimtam, ļauj izsekot kādreizējā R korpusa drupu stāvokļa izmaiņām. Jāatceras, ka katrs zīmējums ir mazliet nosacīts un nepretendē uz fotogrāfisku precizitāti.

Senāko zināmo Cēsu pils zīmējumu 1685. gadā sagatavojis zviedru mērnieks Johans Palmstruks (3. att.). Tajā redzams, ka rietumu sienas pirmā stāva līmenī ir četras logailas un vidusdaļā liels kontrfors; R korpusa ārsienas saglabājusies mazliet augstāk par pirmo stāvu. Īpaši augsta tā ir pie Z torņa, kur redzams 4. kontrforsa vertikālais apjoms ar kādu ailu (?) apakšējā daļā. Tas labāk saprotams, salīdzinot fasādes zīmējumu ar Palmstruka tajā pašā 1685. gadā zīmētu plānu (4. att.). Jāpiebilst, ka Palmstruks zīmējis vēl dažus plānus, kuros R korpusa ārsienas attēlota vienkārši kā taisna līnija (Ose 2011). Tādēļ šeit pievienotais

5. att. Skats uz Cēsu pilsdrupām
no ziemeļrietumiem
(LUAB, BM05124A)
J. K. Broces zīmējums, 1793

6. att. Skats uz Cēsu pilsdrupām
no ziemeļrietumiem
(Ose 2008, 165)
K. Kunces zīmējums, ap 1829

plāns R korpusa arhitektūras analīzei ir vērtīgāks, jo tajā parādīti kontrforsī. Tiesa, arī šajos zīmējumos nav rādītas sienas trajektorijas izmaiņas pie R torņa. 1. kontrforss attēlots kā sienas kvadrātisks izvirzījums, bet tas nešķiet pareizi. Vēl šodien 1. stāva līmenī atlikušajā kontrforsa daļā nekādas sienu pazīmes nav redzamas. 4. kontrforsa augstums, iespējams, attiecināms uz joprojām nezināmo konstrukciju, kas bijusi saistīta ar brīvstāvošo mūra staba nogāzē (iespējams, danckeru). Varbūt šodien kontrforsa mūrējumā rekonstruētais kāpņu fragments ir liecība tam, ka, paplašinot kontrforsu, virs tā izbūvētas vītņu kāpnes?

Vairāk nekā gadsimtu pēc korpusa uzspridzināšanas, 1688. gada inventarizācijā jau dotas norādes uz kādreizēju R korpusa pastāvēšanu (tiesa, ar atsauci par informāciju “kā stāsta”). Inventarizācijā teiktais par kādreizēju kvadrātisku pils pagalmu nav uztverams kā precīzs apraksts, bet kā vispārējs raksturojums. Malvess tam piešķir pārkārtīgu nozīmi, izmantojot to kā argumentāciju hipotēzei par izmaiņām pils pagalma konfigurācijā. Tobrīd vēl nebija zināms, ka 4. kontrforss sākotnēji nemaz nav bijis masīvs, kā pieņēma Malvess, saskatot analogijas ar kapelas kontrforsu (Malvess 2005, 177, 182).

Pakāpeniski sabrukušā korpusa drupu vieta pārklājas ar zemi, apauga ar zāli un krūmiem. Nākamais brīdis, kad daļa no R korpusa gruvešiem gāja zudumā, ir 18. gadsimta vidus, kad pēc visaptveroša pilsētas ugunsgrēka pilsētnieki izmantoja drupas kā būvmateriālu. Vēsturiskajos 18. gadsimta otrās puses un 19. gadsimta Cēsu pils skatos kādreizējā R korpusa vietā redzams zemes paugurs, bet aptuveni pirmā kontrforsa vietā – mūra fragments. Pazīstamākā šī laika Cēsu pils zīmējumu sērija ir Johana Kristofa Broces akvareļi. Tajos redzams, ka zudis 17. gadsimta beigu zīmējumā attēlotais rietumu sienas fragments ar 4. kontrforsa augšējo daļu, kas atradies blakus Z tornim (5. att.). Arī t. s. Pauluči albumā iekļautajā Cēsu pils zīmējumā, kas tapis ap 1829. gadu (6. att.), attēloti divi virs zemes saglabājušies mūra fragmenti – 1. kontrforss un hipotētiskā danckera balsta stabs (Ose 2008, 165, 167).

7. att. Cēsu pilsdrupas
19. gadsimta 80. gados.
(Guleke 1896, F. II, Taf. VII, c.)

Ļoti nozīmīgs izziņas materiāls ir daži senākie pilsdrupu fotouzņēmumi. Tajos fiksēts drupu stāvoklis 19. gadsimta pēdējā ceturksnī un 20. gadsimta pašā sākumā, kad R torņa fasādes vēl nav remontētas. Fotogrāfijās redzams R torņa ziemeļaustrumu stūra aplauzums, kas varētu būt saistāms ar kādreizēju R korpusa sienas pieslēguma vietu.

R korpusa fragmentus – 2. telpas nojeu un vītņu kāpnes – daļēji atsedza jau pieminekļu valdes organizētajos izrakumos 1927. gadā. Izrakumu laikā arheologi atrada hipokausta apkures akmens plāksni, bērna un zirga skeletu, zaļus, brūnus un dzeltenus glazētus krāsns podiņus un lielzmēra sarkanus dedzināta māla ķieģeļus (10 x 16 x 32 cm) (Malvess 1995, 234).

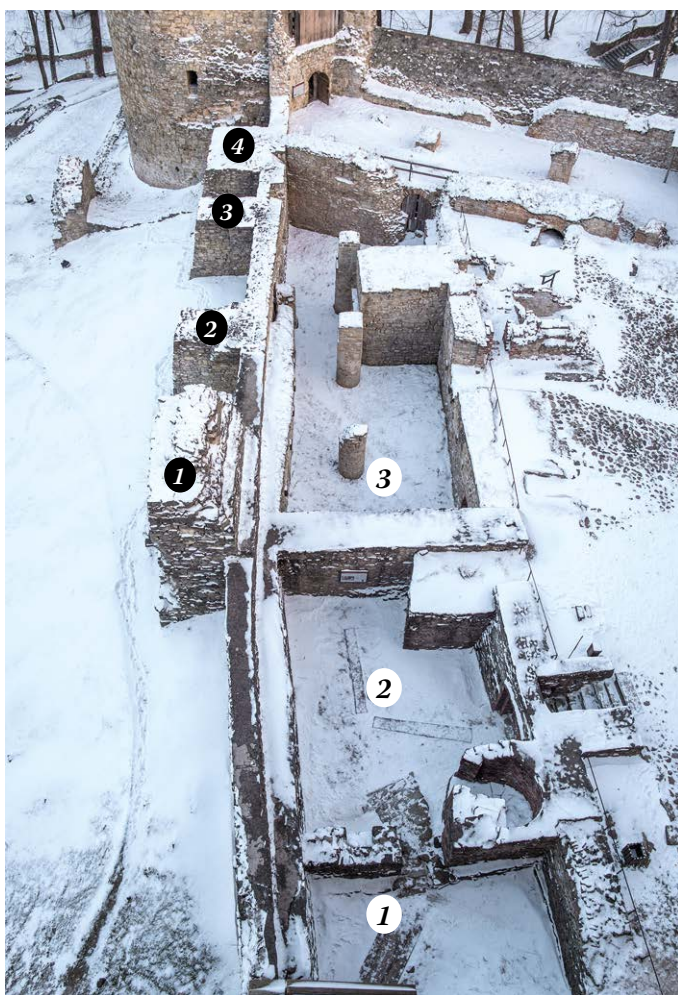
1967. gadā sākās rietumu sienas attīrīšana, lai uzceltu nožogojumu. Darbos piedalījās pils pētnieks vēsturnieks Robertam Malvesam. Atsegtos izvirzītos akmeņus R torņa ziemeļu sienā Malvess identificēja kā senākas sienas iesējuma vietu, tālāk uz šī fakta bāzes tālāk attīstot ideju, ka pilnveidotā plānojuma laikā tornim tuvākais rietumu sienas posms pārvietots. Būvgružu novākšana rietumu nogāzē Malvesa vadībā notika arī 1972.–1974. gadā, konstatējot četrus kontrforsus un atsedzot rietumu sienas augšdaļu.

1967. gada darbu laikā rietumu ārsienas tuvumā būvgružos tika atrastas arī vairākas būvdetaļas. Ievērojamākās no tām ir loga aplodas fragments un apaļa kolonnas bāze ar astonstūrainu apakšdaļu, kā arī apaļas kolonnas fragments ar 58 centimetrus lielu diametru (Malvess 1995, 202). Diemžēl tām nav precīza datējoša kultūrslāņa konteksta. Detaļas atradās samērā tuvu virszemei. Tādēļ, ņemot vērā tagad zināmo, ka rietumu nogāze kalpojusi kā būvgružu izgāšanas vieta, minēto detaļu piederība R korpusam nav droša.

Plašākie un detalizētākie R korpusa pētījumi notika arheoloģes Zigrīdas Apalas vadīto arheoloģisko izrakumu laikā no 1974. līdz 2005. gadam, kad tika iegūts bagāts artefaktu klāsts. 1974. gadā tika atsegtas pirmās divas no trim R korpusa telpām, kas atrodas tuvāk R tornim. Laikā no 1985. līdz 1999. gadam arheoloģiskie izrakumi R korpusa zonā

notika tā ārpusē (nogāzē un pie Z torņa). Kopš 2002. gada plašākas pagalma sakārtošanas programmas ietvaros pētījumi turpinājās vēl neatsegtajā R korpusa daļā. Izrakumos noskaidrojās, ka 3. pagraba telpa aizpildīta, sabrūkot virszemes stāviem, kas deva iespēju atrast vairākus simtus akmens būvdetaļu. Arheoloģisko pētījumu pārskatā atzīmēts, ka dziļākie (tātad pagrabā pirmie iebīrušie) slāņi ir irdenāki (gaišas krāsas zeme) ar mazāka izmēra būvgrižu piejaukumu. Fakts nosaukts par “interesantu”, nedodot skaidrojumu variantiem konstatētas velas – par to liecina daudzie profilētie akmeņi un velvju cekula mūra daļas –, tad, visticamāk, minētais irdenais slānis sākotnēji bijis aizbērums virs velvēm.

Diemžēl līdz šim nav sagatavota apkopojošā publikācija ar arheoloģisko izrakumu rezultātu interpretāciju. Līdztekus tam arhitekts un restaurators Ilgonis Stukmanis izstrādāja restaurācijas un konservācijas projektus, kā arī veica arhitektonisko izpēti un detaļu fiksāciju. Šajos pārskatos atrodamas turpmākai pētniecībai noderīgas hipotēzes un secinājumi par pils rietumu daļas apbūvi.

8. att. Rietumu korpusa skatā no rietumu torņa. Aprakstā ieviestā telpu un kontrforsu numerācija. K. Kurcena foto, 2017

RIETUMU KORPUSA APJOMA TEORĒTISKAS REKONSTRUKCIJAS MĒĢINĀJUMS

Rietumu korpusa novietne pils plānā un plāna konfigurācija

R korpusa atrodas pils pusē, kas vērsta pret Riekstu kalnu. Šo apbūves daļu ierobežo Z un R tornis. R korpusa apjoms dienvidu galā pieslēdzas R tornim, bet ziemeļos savienojas ar Z korpusu. Kamēr nav veikti pētījumi visā objektā, pastāv visdažādākie pils plānojuma teorētiskie risinājumi. Atšķiras tikai hipotēžu ticamības pakāpe. Arī Malvess atzīst, ka rekonstrukcijas ir teorētiskas (Malvess 2005, 177). Ir daudz neskaidrību, īpaši dienvidu daļā, t. s. slīpajā posmā (starp 1. kontrforsu un R torni).

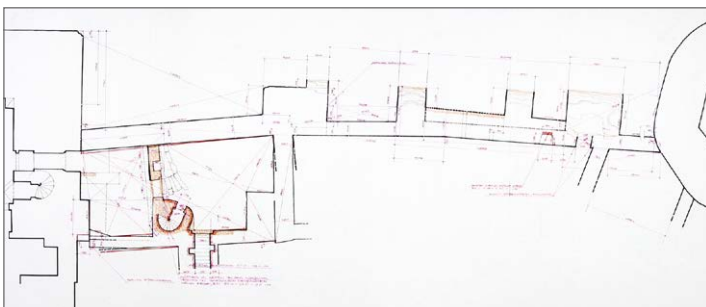
Saskaņā ar Malvesa ieviesto Cēsu pils evolūcijas klasifikāciju, t. s. agrīno jeb “pirmatnējo” plānojumu, šobrīd var uzskatāmi aplūkot kapelas daļā. Jau gandrīz 40 gadus ilgušajos arheoloģiskajos izrakumos tā arī nav izdevies papildināt mūsu priekšstatus par pirmatnējo plānojumu. Piemēram, nav atsegts un izpētīts Z korpusa pagrabs, lai pārlicinātos par pils ziemeļu puses apbūves izmaiņām no pirmatnējā uz attīstīto plānojumu. Iespējams, R korpusa sākotnēji bijis garāks un tā gala siena atradusies tuvāk pašreizējam Z tornim (sk. grūti izskaidrojamo ailu 3. pagraba telpas ziemeļaustrumu stūrī, faktiski jau Z korpusa sienā). Varbūt zem pašreizējā Z korpusa atrodas sākotnējā pagalma ziemeļu siena ar trajektoriju, kas atšķiras no pašreizējās ārsienas? Tie ir tikai daži no pagaidām neatbildētiem jautājumiem.

Iespējams arī cits, šī apskata tēmai tuvāks “scenārijs”. Starp R un Z torni atrodas aptuveni 44 metrus gara ārsiena ar dažādās vietās atšķirīgu biezumu un struktūru, kas nosacīti iedalāma trijās daļās – posms tuvāk R tornim, vidusdaļa, un posms tuvāk Z tornim. Ārsienas apakšējā pagraba daļā ir atšķirīga, vēlāk pilī neizmantota konstruktīva sistēma. Tā arī nav tik masīva kā vēlākajās pils daļās celtie mūri.

Redzams, ka R korpusa ārsiena ir neviendabīga konstrukcija. Vēlāk R korpusa ārsiena vairākkārt pārveidota un papildināta, dublējot mūrējumu iekšpusē un pie starpsienām ar līdzīga biezuma mūri (visticamāk, tas saistāms ar velvju iebūvēšanu vai augšējo stāvu pārveidošanu, kas prasīja sienu pastiprināšanu apakšdaļā). Rietumu siena sabiezināta 3. telpas dienvidu pusē. Dienvidrietumu stūrī redzamas liecības par paviršu pārbūvi – piemūrējuma pamatne likta virs kādas senākas vidēja izmēra dolomītu akmeņu “kaudzes”, sekojot tās izliekumam. Konstatējama arī materiālu atšķirība – hronoloģiski senākām ailu pārsedzēm izmantoti akmeņi (rietumu ārsienas ārējai daļai un pagalma noejai 3. telpā). Uz sienas ziemeļu daļas iespējama pārveidošanu plānojuma pilnveidošanas laikā norādījis arī Malvess, pie senākā rietumu sienas būvperioda pieskaitot visus četrus kontrforsus (Malvess 2005, 180, 182). Te varētu piebilst, ka pēdējais – Z tornim tuvākais kontrforss ir daļēji paplašināts torņa pusē, par ko liecina skaidri redzama šuve mūrējumā. Pārbūves procesā, kas varētu būt saistāms jau ar Z torņa celšanas laiku, kontrforss paplašināts. 1967. gadā atsegtās kāpnes kontrforsa augšdaļā nozīmē, ka paplašināšana saistāma ar kādu būves funkciju (iespējams, vertikālu komunikāciju).

Arī atsegtās pagraba telpas atdalošās starpsienas nav mūrējumā viendabīgas. 2. un 3. telpas starpsiena sastāv no senākas konstrukcijas un 3. telpas pusē pievienota vēlāka papildinājuma laikā. Zem sienas starp 1. un 2. telpu Stukmanis fiksējis senākas sienas pamatus, kam ir nedaudz atšķirīga trajektorija (pirmatnējā plānojuma liecības?). Izrakumu laikā konstatēts, ka pēc 1577. gada ārsienas pārmūrēta, atstājot daļēji sagāzušos starpsienas fragmentus un atjaunojot pils rietumu puses aizsardzības funkciju (10. att.). Pēdējais liek uzdot jautājumu – vai R korpusa ārsienas “slīpais” posms nav daudz jaunākas pārbūves rezultāts, kā līdz šim uzskatīts?

Vēlāk būvētajos torņos paredzētās iesējumu vietas, iespējams, bija paredzētas pilnīgi jaunai rietumu puses aizsardzības sienai. Šī pils puse iepretim Riekstu kalnam, kur pastāvēja ordenim lojālu iedzīvotāju nocietinājums, ilgāk palika vāji attīstīta. Ja R torņa sienas izvirzījumi vismaz teorētiski var būt saistāmi ar kādreizēju korpusa sienu, tad situācija attiecībā uz Z torni ir atšķirīga. Redzams, ka vēl Z torņa celšanas laikā iecere par jaunu ārsienu bija aktuāla (izvirzījumi jaunai konstrukcijai). R korpusā līdz 1577. gadam bija zemāks par A un D esošajiem apjomiem, un tā jumts palika kaut kur R torņa kvadrātiskās un cilindriskās daļas savienojuma vietas zonā. Kopumā tas ļauj izvirzīt hipotēzi, ka R korpusa ārsienas centrālā daļa ar kontrforsiem un ārējo mūri uzskatāma par senākas apbūves liecību. Ja tā nav pirmatnējā plānojuma daļa, tad tā piederējusi pie kādas pārejas posma konstrukcijas pirms attīstītā plānojuma. 1979. gadā sienu atsedza tikai līdz 14. gadsimta kultūrlānim, tomēr Malvess pielāva iespēju, ka zemāk atrodas senākas konstrukcijas. Šajā kontekstā R torņa ziemeļu sienas mūrējuma analīzei noder tikai senākie kvalitatīvākie fotouzņēmumi, kuros redzama situācija 20. gadsimta sākumā, jo vēlāk torņa sienas mūrējums vairākkārt remontēts. Saskaņā ar Malvesa uzskatiem par pils attīstības etapiem R torņa apakšējā kvadrātiskā daļa celta 14. gadsimtā (Malvess 2005, 177, 180). R korpusa novietojums pils plānā saistīts ar ārsienas konfigurāciju. Malvesa piedāvātais skaidrojums rietumu sienas dienvidu posma pārveidošanai ar nepieciešamību radīt flankējošu aizsardzību, kā papildus netiešu norādi, Mestra istabas ziemeļrietumu logu identificējot kā durvis, šķiet loģisks. Konkrētējot Malvesa hipotēzi, var pieņemt, ka durvju aila šeit bijusi 15. gadsimtā, pirms Mestra telpas izveides un R torņa pārbūves. Arī šodien šis Mestra istabas logs atšķiras no pārējiem – tas ir šaurāks un, skatoties plānā, acīmredzami ar nolūku izvirzīts maksimāli tuvu torņa ziemeļrietumu stūrim. Vairs nav nosakāma ailes ārējās plaknes forma. Senākajos fotoattēlos torņa fasādes mūrējums redzams jau sen nobrukušā stadijā. Laikā, kad torni atradās mestra dzīvojamā istaba, tieša saikne ar ārējā mūra sardzes eju liekas apšaubāma.

9. att. Rietumu korpusa plāns pirms 3. telpas atsegšanas. Skaidri redzams ārsienas neregulārais raksturs un “slīpais” posms pie rietumu torņa.

I. Stukmaņa uzņēmums, 1974

Tomēr galvenie pierādījumi agrākas rietumu sienas taisnas trajektorijas pastāvēšanai iegūstami arheoloģiskajos izrakumos. 1985. gadā pie R korpusa ārsienas un R torņa veikts pārbaudes rakums, atsedzot R torņa ziemeļu puses pamatu četru pakāpiju izvirzījumus (Stukmanis 1986, 5, UZ-186). Konstatēts, ka R korpusa sienas augšējais cokols pārklāj torņa izvirzījumus, un tas loģiski apstiprina virs zemes redzamās liecības par sienas pēctecību. Bet šādi izrakumi nelielā laukumā torņa būvbedres zonā nevar sniegt atbildi par senākas R korpusa sienas iespējamiem pamatiem. Tādam nolūkam izrakumi jāveic tuvāk 1. kontrforsam. Kontroles tranšējā, kurā tika sasniegta pamatzeme, nekādi senākas sienas pamati netika atrasti. Līdz ar to pieņēmums, ka Mestra istabas loga vietā sākotnēji atradušās durvis uz galeriju, var būt apšaubāms.

Blakus Mestra istabas logam vērojamas pazīmes no R korpusa ārsienas iesējuma. Senākajās fotogrāfijās torņa sienā redzama vieta, kur, šķiet bijusi pievienota ārsiena, kas atbilst torņa pamatnē redzamiem mūra izvirzījumiem. Tomēr ievērojamās mūra erozijas dēļ nav droši pasakāms, vai augšdaļā redzami apakšējiem analogie izvirzījumi jebkad saistīti ar kādreiz bijušu ārsienu. Tajā pašā laikā blakus zonā, kas vertikāli atbilst pašreizējam sienas pieslēgumam tornim, nav nekādu manāmu savienojuma pazīmju. Tā kā eventuālas sākotnējās sienas pamati nogāzes izrakumos nav konstatēti, “taisnas” sienas iespēja ir kāda balsta konstrukcija (arka) visā platumā starp 1. kontrforsu un R torni vai vieglāka koka konstrukcija. Abas versijas ir visai abstraktas (pārāk liela laiduma arka u. tml.).

R torņa apakšējā kvadrātiskā daļā ziemeļu sienā redzami rindās kārtotu lielu akmeņu izvirzījumi, kas paredzēti gandrīz divus metrus biezas sienas iesējumam. Pašlaik nav atrastas nekādas pazīmes par kādu šiem izvirzījumiem pievienotu konstrukciju. Atliek secināt, ka monumentāla šāda plāna trajektorijas siena palikusi ieceres stadijā.

10. att. Sprādzienā deformētā (?) siena starp 1. un 2. telpu atstāta pārmūrētajā dienvidu posmā.

V. Šaicāna foto, 1974

11. att. Rietumu korpusa apjoma kontūra uz rietumu torņa. Shematiska rekonstrukcija uz 20. gadsimta sākuma fotoattēla (CVMM, CM16751)

Būvmateriāli

R korpusa sienu mūra galvenais materiāls ir dolomīts. (Arheoloģiskajos pārskaļos minētais “plienakmens” nav ģeoloģiski pareizs termins. Tāpat jāatturas lietot apzīmējumu “kaļķakmens”, jo tas ir pavisam cits karbonāts saturošs nogulumiezis.) Bez dolomīta akmens izmantoti arī lielzmēra sarkani dedzināti māla ķieģeļi (9 x 15–16 x 30–32 cm) (Apala 2005, 11). Drošs materiāls R korpusa telpiskai rekonstrukcijai ir tādas detaļas, kas atrastas lielākā skaitā atbilstošā vietā un kultūrlānī. Salīdzinoši nelielais rietumu nogāzē atrasto atsevišķo profilķieģeļu skaits attiecināms uz citām pils daļām. Piemēram, t. s. “čiekura formas” velvju ribu ķieģeļi pieder Mestra istabas vai D korpusa Svētku zāles velvēm.

R korpusam piederošie ķieģeļi lietoti ailu un arku izveidošanai. Daudzo paraugu izmēri dažādās kombinācijās vidēji svārstās 8–9 centimetri biezumā, 12–16 centimetri platumā un 27–30 centimetri garumā. Kopējā iezīme – 8–9 centimetru biezums – ļauj tos attiecināt uz laiku līdz pat 17. gadsimtam. Pagalma piebūvē izmantoti ķieģeļi, kas nedaudz plānāki par korpusa augšstāvos izmantotajiem (8 x 12 x 27 cm; 8 x 16 x 30 cm) (Apala 2005, 11). Atsevišķu elementu iestrādes vietas un laiks bez konteksta nav nosakāmi. Izgatavošanas procesā varēja rasties atkāpes no plānotajiem izmēriem. Piemēram, 3. telpas izrakumos atrasti arī tādi ķieģeļi, kuru biezums ir septiņi centimetri, bet tie pieder pie vienas grupas ar biežākiem eksemplāriem (7–9 x 13–15 x 27–30 cm) (Apala 2006, 10). Tādēļ vairāk uzmanības jāvelta raksturīgiem profilētiem ķieģeļiem un akmens detaļām.

Mūrējumam un sienu apmetumam izmantota kaļķu java. Sienu un velvju krāsošanai lietotas kaļķu krāsas, kam piejaukts pigments.

Apstrādātas (kaltas) dolomīta akmens detaļas izmantotas logailu izveidošanai un velvēm. Koka sijas liktas pārsegumos. To fragmenti atrasti pagraba aizbērumu apakšējā slānī, un 3. telpas sienās fiksētas siju līgzu vietas.

3. telpas grīda ieklāta ar neregulāras formas dolomīta akmeņu bruģi (arheoloģisko pētījumu pārskaļos minēts “klons”, kas nav precīzs apzīmējums; klons nozīmē vienlaidu segumu no kaļķa, māla, betona vai cita analoga materiāla).

Rietumu nogāzē atrastas daudzas māla flīzes un to fragmenti. Konstatējami divi galvenie grīdas flīžu veidi, kas atšķiras izmēros: lielākas – 5 x 23–24 x 23–24 cm un nedaudz mazākas – 5 x 19,5 x 19,5 cm; 9,5 x 18,5 x 18,5 cm (Stukmanis 1986, UZ-195). 2. stāvā (virs pašreizējās 3. pagrabtelpas) grīdas liktas ar neglazētām māla flīzēm. Teorētiski pagraba pārseguma siju dimensijas ir pietiekošas, lai flīžu vai ķieģeļu grīda varētu būt bijusi arī pirmā un otrā stāva telpā – diemžēl uz sienām vairs nav atrodamas atbilstošā pārseguma biezuma un konstrukcijas pazīmes.

Kaltas metāla detaļas lietotas akmens aplodu savienojumiem un restēm (konstatējamās to vietas), vērtņu viru kāšiem (pagraba noēju ailās) un logu vēja stieņiem (atsevišķi atradumi).

Pagraba telpām bijis priedes koka siju un dēļu pārsegums (tika atrasti satrupējuši un apdeguši siju fragmenti) (Apala 2003, 8). Saglabājušās vairākas 3. pagraba telpas siju līgzu vietas, kas, atbilstoši konservācijas koncepcijai, marķētas ar sienā iemūrētiem koka klučiem.

Konstruktīvā sistēma un velvju “jautājums”

Gan arheoloģisko pētījumu rezultāti, gan R torņa ziemeļu fasādes mūrējuma raksturs ļauj apgalvot, ka R korpusa 1. un 2. telpā bijuši tikai koka pārsegumi (pretējā gadījumā velvju iesējuma vietas noteikti būtu redzamas torņa sienā). 3. telpā vismaz R korpusa pēdējā pastāvēšanas posmā koka pārsegums bijis pagrabam (par iespējamiem variantiem sk. tālāk aprakstā par velvēm).

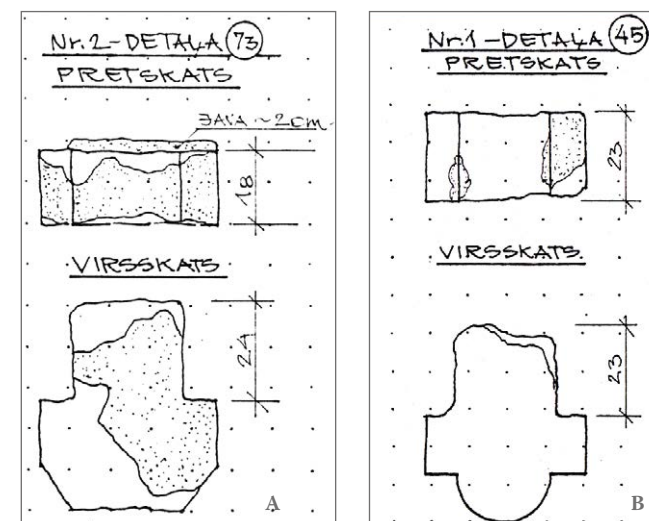
Nemot vērā 3. telpas balsta stabu izvietojumu, 1. un 2. stāvā telpas bijušas platākas nekā pagrabā, jo tur pie ārsienas ārējās kārtas biezuma jāpieskaita tā daļa, ko balstīja starp 1. un 2., kā arī starp 2. un 3. kontrforsu esošās arkas (saglabājušies šo arku sākuma ķieģeļi). Pārsegumu tektonisko sistēmu veido trīs dolomīta akmens mūra stabi pagraba telpā un virs tiem trīs mūra stabi 1. stāvā. Pagrabā mūrētajiem apaļas formas stabiem ir arhitektoniski akcentētas izvirzītas apakšdaļas (bāzes). Vienam no stabiem saglabājusies augšdaļa nepilna metra augstumā 1. stāva līmenī. Redzams, ka tā ir vienkārši kvadrātiska.

Pagraba pārsegumu konstrukcija nav saistīta ar minētajiem stabiem – to veidojošās sijas iemūrētas austrumu un rietumu sienās, liekot tās uz “mūrbaļķa”, kas šajā gadījumā drīzāk saucama par planku. Plānā kvadrātiskie stabi 1. stāvā varēja balstīt gan velves, gan koka pārsegumu.

No arheoloģiskajos izrakumos atrastajām akmens detaļām ir nepārprotami skaidrs, ka virs 3. pagraba telpas bijušas velvētas. Atrastie divu veidu velvju akmeņi ļauj pieņemt, ka atšķirība izskaidrojama ar velvēm 1. un 2. stāvā, kur izrakumu augšējos slāņos atrastie vairākkārt krāsotie akmeņi ar noapaļotu profilu ir augšējās zāles pārseguma daļa (12. att.). Tomēr velvju akmeņu izvietojums aizbēruma slāņos nav tik konsekvents, un šī pazīme jāievēro ar zināmu piesardzību. Nezināmo ir pārāk daudz, un tas liek izskatīt vairākas versijas.

Teorētiski iespējams, ka arī 1. stāva telpai vismaz sākotnēji varēja būt koka pārsegumi un mūra stabi kalpojuši tikai masīvām pasijām, kas notur koka pārsegumu ar 2. stāva velvētās telpas māla flīžu grīdu.

12. att. Velvju akmeņi.
A – domājams, no 1. stāva telpas,
B – no 2. stāva telpas; krāsoti
D. Ķibildas zīmējums, 2004

Atrastie velvju akmeņi atšķiras ne vien formas, bet arī apdares ziņā. Noapaļotie akmeņi ir vairākas reizes krāsoti. Uz formā vienkāršākajiem krāsojums nav atrasts. Tā ir nepārprotama pazīme, ka detaļas atradušās dažādās telpās. Akmeņi balstīti uz profilētām konsolēm. Ja šādas formas akmeņi ir no velvju ribām, tad to krustpunktā (cekulā) parasti iemūrēti apaļas formas slēgakmeņi (tādi nav atrasti). Starp mūra fragmentiem, kas uzieti augšējos aizbēruma slāņos, ir vairāki velvju cekula mūrējumi ar polihromijas fragmentiem. Tas ievērojami sarežģī rekonstrukcijas jautājumu, liekot vaicāt: kādā krusta velvju sistēmā vienlaicīgi var būt ribojums un gludas šķautnes? Teorētiski tas iespējams, ja profilēti akmeņi izmantoti tikai šķirējarkām. Analogijās tādi piemēri atrodami ļoti reti. Šādas velvju sistēmas bijušas 15. gadsimta vidū celtā Sv. Nikolaja hospitāļa refektorijā Vācijas rietumu daļas pilsētā Bernkastelē-Kisā, Vācijas vidienes pilsētas Hamelinas baznīcas kapitula zālē, kā arī Jerihovas klosterī (13. att.). Tiesa, tie visi ir tikai formāli analogi. Turklāt pēdējie divi pieejamos avotos datēti ar 13. gadsimtu.

13. att. Velvju sistēmas, kur apvienotas gludas šķautnes un profilētas šķirējarkas. A – Jerihovas klosteris Vācijā, B – Hamelinas klosteris Vācijā, C – Sv. Nikolaja klosteris Bernkastelē-Kisā Vācijā (www.bildindex.de)

14. att. Velvju pārsegums 2. stāva telpai.
A – variants, kad 2. stāvā ir balsta stabi. Telpa nav funkcionāla. Atrastie velvju akmeņi ir pārāk robusti un masīvi nelielām velvēm. Velves neatbilst kontrforsiem.
B – variants, kad 2. stāvā nav balsta staba. Atrastie velvju akmeņi ir tikai pieres arkām. Velves atbilst kontrforsiem.

Autora zīmējums, 2013

Velvju sistēmas ģeometrija korpusa daļā virs 3. pagraba telpas, trūkstot 1. stāva sienām, ir grūti rekonstruējama. R korpusam platumā ir līdzīgs D korpusam, un to būtu bijis iespējams pārsegt ar velvēm visā telpas platumā, neizmantojot sadalījumu ar stabiem. Horizontālā projekcijā redzams, ka mūra staba simetrisks izvietojums attiecībā pret korpusa platumu atbilst rietumu sienai bez pagrabā redzamā piemūrējuma. Tas nozīmē, ka augstāk telpas ir platākas un piemūrējums bijis paredzēts tikai kā pastiprinājums apakšējai rietumu sienas zonai. Ņemot vērā telpas izmērus un to masīvo formu, velvju sistēmas rekonstrukcijā grūti iedomāties telpu ar astoņām krusta velvju travejām, kas neatbilst kontrforsu izvietojumam (14. att.). Tas ir saprotami, piemēram, A korpusa 2. stāva lielās zāles gabarītos. Var pieņemt, ka R korpusa 2. stāva zālei bijušas divas krusta velves ar papildinājumu ziemeļu galā, kas atbilst kontrforsu izvietojumam ārpusē. Šīs versijas trūkums – balsta stabi pastāvējuši 1. stāvā, kur velvēm bijuši vienkāršas formas akmeņi, vai arī te meklējama cita velvju sistēma.

Apjoms un fasādes

R korpusam tā pēdējā pastāvēšanas posmā bijis divslīpju jumts, kam pagalma pusē apakšējā mala aptuveni sakrīt ar D korpusa galerijas jumta kori (11. att.). Respektīvi, jumta turpinājums būtu virs galerijas. 3. telpas izrakumu zonā konstatēti klostera tipa un hronoloģiski vēlāki mēles tipa kārneņi. Tikai teorētisku pārspriedumu līmenī varam izteikt pieņēmumu, ka mēles kārneņi atradušies uz galerijas jumta, kas, būdams vairāk pakļauts nokrišņu iedarbībai, atjaunots un mainīts biežāk nekā korpusam.

R korpusam celts laikā, kad ordeņa kastelu plānojumā joprojām ievēroja tradīcijas, proti, galvenā stāva telpām bija izeja uz pagalma pusē esošu galeriju. Tā būvēta Rīgas III ordeņpils (1497–1515) un pašas Cēsis – A un D korpusi, kas jaunāki par šeit aplūkoto R korpusu. Tādēļ ar lielu ticamības pakāpi var pieņemt, ka pagalma pusē R korpusam bija galerija, ko balstīja koka stabi vai konsoles. Iespējams, ka vēlāk kādas galerijas daļas vienlaikus kalpoja kā apakšā uzbūvēto palīgēku pārsegumi. Blakus šīm konstrukcijām uzceltas masīvas mūra kāpnēs uz galerijas 2. līmeni. Kāpņu izvietojums iepretim 2. stāva lielajai velvētajai telpai izceļ tās nozīmi. Kāpnēm bijuši divi laidī ar pagriezienu. Saglabāties kāpņu laida pirmais pakāpiens, kas izkalts no šūnakmens. Augstāk pakāpieni mūrēti no dolomīta akmens. Zem kāpnēm vēlāk iebūvētas divas nelielas telpiņas, ko pārsedza zem kāpņu laida mūrētas loka velves. Pagalmā kāpņu konstrukcijas ziemeļu pusē bija piekļuve 3. telpas hipokausta kurtuvei. Pakāpeniski arī šeit izveidota aptuveni piecus kvadrātmetrus liela telpa ar apkures ierīces vietu uz māla klona ziemeļrietumu stūrī. Visticamāk, tās dūmkanāls bijis saistīts ar hipokausta krāsni.

Ievērojot brīvos sienu posmus, 1. un 2. telpai, iespējams, bija pa vienam logam uz pagalmu. 3. telpai tie varēja būt divi.

1. stāvā pret nogāzi Palmstruka zīmējumā 1. un 2. telpā ir pa vienam logam. Analogi varētu būt arī 2. stāvā. Aiz 1. kontrforsu logailu skaitam vajadzētu būt saistītam ar velvēm. Var pieņemt, ka lielajām telpām katrai bijuši trīs logi, kas izvietoti katrā travejā starp kontrforsiem.

Visticamāk, arī R korpusam virs 2. stāva bijis bēniņu stāvs ar šaujamlūkām, kā tas konstatējams gan D, gan A korpusam un kapelai. Neliels 1986. gadā rietumu nogāzē

atrasts sienas fragments varētu būt vienīgā liecība par augšējā – bēniņu stāva ārsienu. Mūrējumu, kam saglabājušās divu ailu pazīmes, izpētījis un fiksējis arhitekts Ilgonis Stukmanis (Stukmanis 1986, 5). Korpusa ārsienas šajā līmenī bijusi apmēram 1,2 metrus bieza. Saglabājušās divu blakus esošu ailu slīpās sānu malas ar apmetuma fragmentiem. Ailām bijušas arkveida pārsedzes, kas mūrētas no sarkaniem dedzinātiem māla ķieģeļiem (8,5 x 14,5 x 29,5 cm) (Stukmanis 1986, 21.–25. att., UZ-193). Ailu sānu malu augstums ir apmēram 1,3 metri, un attālums starp malām skatā no telpas – 1,35 metri. Stukmanis aprēķinājis teorētisko attālumu starp ailu asīm gadījumā, ja ailas kalpojušas kā šaujamlūkas šauru vertikālu spraugu formā (~3 m).

Plānojums un korpusa telpu funkcija

R korpusam 15.–16. gadsimtā pagrabā un 1. stāvā bijušas trīs telpas, 2. stāvā – viena liela velvēta telpa un tuvāk tornim, sekojot apakšējo līmeņu shēmai, varētu pieņemt, ka arī tuvāk tornim bijušas divas telpas, tomēr īpaši būvētā hipokausta krāsns neizslēdz vienas funkcionāli svarīgākas telpas pastāvēšanu. Neizbūvētajos bēniņos bijušas tikai šaujamlūkas.

Atradumi 3. pagrabā telpā, tostarp ievērojams skaits aizsardzības bruņojuma fragmentu un tikai nedaudz sadzīves priekšmetu (Apala 2003, 9), liecina, ka 1. stāvā lielā telpa izmantota kā noliktava dažādu mantu, t. sk. bruņu glabāšanai. Spriežot pēc īpašās formas velvju akmeņiem un konsolēm, kā arī interjera dekoratīvā krāsojuma, vismaz līdz A un D korpusa uzcelšanai 2. stāva telpai bijusi kāda īpaša funkcija. Varbūt tādēļ pils aizstāvji sapulcējās tieši šeit. 2. stāva dienvidu galā bija vēl viena vai divas telpas ar hipokausta apsildi, kas acīmredzot norāda, ka telpas bija domātas apdzīvošanai. Pārējo pagrabā un stāva telpu izmantošanas mērķi un nozīme nav zināmi.

Jāatzīmē vēl kāda R korpusa funkcija. Rietumu nogāze atrodas vistuvāk pils pagalmam, tādēļ šis ir īsākais ceļš pagalma notekūdeņu aizvadišanai no pagalma. Pašreiz, kad atsegts augšējais pagalma bruģis, tajā redzami vairāki virsmā iedziļināti kanāli (teknes), kas savienojas pagalma vidū un, visticamāk, turpinās kādā pazemes drenāžas sistēmā. Viens no virzieniem ir izsekojams 3. telpas austrumu sienā, kur konstatēta kāda kanāla atveres vieta.

Kopumā korpusa rietumu sienā pagrabā grīdas līmenī konstatēti trīs kanalizācijas un notekūdeņu aizvadišanas kanāli (Apala 1992, 6).

Pagrabā 1. un 2. telpa veidota ar attīstītu komunikāciju sistēmu. 1. telpai ir durvju ailas uz R torni un 2. pagrabā telpu. Savukārt 2. telpā ir noeja no pagalma, ar nelielu nišu gaismekļa novietošanai sānu sienās, bet telpas dienvidaustrumu stūrī ir vītņu kāpnes uz 1. stāvu.

Lielākajā – 3. pagrabā telpā konstatētas vairākas atšķirīgos periodos pastāvējušas ieejas no pagalma. Pašreizējā 1,05 metrus platā noeja atrodas dienvidaustrumu stūrī (nosacīti apzīmēsim to ar Nr. 1). Tai ir 11 akmens pakāpienu un sliekšnis. Ailas malas mūrētas no ķieģeļiem, un durvju vērtnē atradusies noejas apakšā un verama uz telpas pusi. Izrakumos konstatēts, ka šī noeja sienā ierīkota vēlāk un pastāvējusi korpusa sabrukšanas brīdī. Arheoloģe Zigrīda Apala par sākotnējo ieeju uzskata ailu telpas austrumu sienas daļā uz ziemeļiem no krāsns pamatnes (nosacīti apzīmēsim ar Nr. 2), kas korpusa sabrukšanas brīdī jau bijusi aizmūrēta un pārveidota par nišu, uz kuras sienām konstatējams kvēpums

(Apala 2006, 10). Jau iepriekš minēts, ka ailas Nr. 2 mūrējums atšķiras no ieejas Nr. 1, jo izmantots tikai dolomīts. Vēlreiz pārskatot situāciju uz vietas pēc izrakumiem, uzmanību saista austrumu sienas pārveidojumi visā posmā uz ziemeļiem no krāsns pamatnes. Ailas malās pagrabā telpā redzamas viru kāšu atliekas, kas pieļauj vērtnes vēršanu uz telpas pusi.

Uzmanības vērts ir sienas tālākais posms pašā telpas ziemeļaustrumu stūrī. Te konstatējams pārmūrējums ar dolomīta akmeņiem un vertikālu malu aptuveni divus metrus no telpas stūra (arī Z korpusa sienas), ko iezīmē arī neliels sienas plaknes padziļinājums. Plānā vertikālā mala aptuveni atbilst augstāk pagalmā atsegtai atbalsta sienai. Pārmūrējot minēto austrumu sienas posmu, varbūt patiesībā aizbūvēta pirms tam šeit bijusi sākotnējā noeja 3. pagrabā telpā. Nākamajā būvperiodā pārmūrējumā (jeb aizmūrējumā) veidota jauna aila, kuras redzamā labās puses mala veidota no labi apstrādātiem dolomīta kvadriem un pārsegta ar dolomīta akmeņu segmenta formas arku (sk. analoga materiāla noeju Nr. 2). Domājams, ka pagalmā konstatētā slīpā atbalsta siena, kas vērsta tieši pret korpusu sadurvietu, ir saistāma ar šo ailu pagrabā, kas faktiski atrodas Z korpusa sienā. Rezultātā radīta konstruktīvi neparasta sistēma, jo šī salīdzinoši nelielā durvju aila pašlaik atrodas sānos platai ailai, kas savieno R un Z korpusa pagrabus. Meklēt izskaidrojumu tik neparastam salikumam pagaidām var tikai teorētiski, jo Z korpusa pagrabā vēl nav atrakti. Ailas atsegums būtu nepieciešams arī no pagalma puses. Tomēr iespējams saskatīt zināmu pārbūvju pēctecību tālākai hipotēzes attīstīšanai vai noliegšanai atkarībā no turpmāko pētījumu rezultātiem. Pagrabā austrumu sienas ziemeļu gala posma pārveidojumi saistāmi ar Malvesa dotās periodizācijas “attīstīta” plānojuma pāreju “pilnveidotajā” plānojumā. Nepieciešamība radīt Z korpusam atsevišķu izeju no pagrabā uz pagalmu, domājams, jāmeklē saistībā ar R un Z korpusa savstarpējo apjomu evolūciju, kas būs labāk saprotama pēc pils ziemeļu daļas pagrabu izpēti. Slīpā noeja pēc sava novietojuma vairāk “pieder” Z korpusam. Tādēļ var izteikt piesardzīgu minējumu, ka situācija radusies, sākotnēji senāka un garāka R korpusa galā pārveidojot ziemeļu pusē esošo apjomu un uzcelot torni. Pretējā gadījumā būtu bijis iespējams arī turpmāk izmantot R korpusa noeju. Malvess raksturojis Z un R korpusa iekšējo sienu saslēgumu kā “neglītu”, piedēvējot tā izcelsmi pilnveidotajam plānojumam. Tiesa, Malvess piezīmējis, ka tas noskaidrosies tikai arheoloģisko izrakumu laikā (Malvess 2005, 182). Taču savstarpējā korpusu attīstība joprojām ir neskaidra.

Cits vairāk hipotētisks scenārijs balstās uz pieņēmumu, ka pārveidojumi pagalma ziemeļrietumu stūrī veikti pils daļējas atjaunošanas laikā 16. gadsimta pēdējā ceturksnī (pēc 1577. gada). 3. telpas ziemeļu gala sienā izveidotā plašā aila varētu liecināt par nolūku piekļūt šīs pils daļas, nevis R korpusa pagrabam, kas pēc virszemes daļas sabrukšanas vairs nebija izmantojams. Lai arī pēc sprādziena un apšaudes Z korpusā bija vismaz daļēji sagrauts (Revīzija 1582, 429), iespējams, tā pagrabu ziemeļu daļa bija izmantojama vai deva iespēju piekļūt Z torņa apakšējiem līmeņiem. Aila starp R un Z korpusu ir neparasti plaša un pārsegta ar ķieģeļu arku, kuras forma veido pusaploci, ar paaugstinātu vidusdaļu, kas drīzāk atgādina elipsi. Risinājums ir tik neordinārs, ka, šķiet, vairāk pieder jaunākām pārbūvēm (16. gs. beigās?). Turklāt ķieģeļu arka balstās uz sānu malā esošās mazās ailas pārsedzes dolomīta akmeņiem, tos daļēji izlaužot. Jāpiebilst, ka, saskaņā ar 1590. gada aprakstu, Z korpusa pagrabā izmantots kā mantnīca (Revīzija 1590, 441). Kopumā situācijā vēl ir pārāk daudz neskaidrību, kas nav atrisināmas bez tālākiem arheoloģiskiem atsegumiem Z korpusa pagrabā.

Kopumā 3. pagraba telpas rietumu sienā ir četras gaismas lūkas, ko varēja izmantot arī kā šaujamlūkas. To izskats un izmēri ir atšķirīgi. Iepretim pašreizējai noejai 3. pagraba telpā rietumu sienā ir lūka, kuras pārsedze sakrīt ar mūrlatu. Mūrējuma raksturs ļauj secināt, ka šī aila ir pastāvējusi jau pirms piemūrējuma. Nākamais logs – lūka atrodas gandrīz pret hipokausta pamatni. Arī tam pārsedze sakrīt ar mūrlatu, un aila ir pastāvējusi jau pirms piemūrējuma. Rietumu sienas vidusdaļā ir 1,4 metrus plata niša, kuras malas izveidotas ar noapaļotiem stūru ķieģeļiem. Niša bijusi segta ar segmenta formas arku. 1,5 metrus dziļā nišā iespējams bijusi ateja, jo ārsienā konstatēts izvadkanāls, bet pārsedzē – vēdināšanas kanāls (Apala 2006, 11). Tālāk pa labi ir trešais logs – lūka. Ailā vertikāli iemūrētam sloksņdzelzs stienim iecirstas “atskabargas”. Šai ailai no akmeņiem mūrēta pārsedzes arka. Mūrējuma raksturs ļauj secināt, ka šī aila ir pastāvējusi jau pirms piemūrējuma. Z torņa virzienā ir vēl viena platāka pagraba logaila, kuras pārsedze sakrīt ar kādreizējo mūrlatas vietu. Šī aila sienā izlauzta, ir garāka un pēc formas atgādina šaujamlūku.

Interjers

Par pagraba telpu interjera eventuālu dekoratīvu apdari tikpat kā nav ziņu. Sekojot empīriskai pieredzei līdzīgos viduslaiku objektos, īpašas mākslinieciskās kvalitātes interjeri nebūtu prognozējami. Sienas un apaļie balsta stabi klāti ar 2–2,5 centimetrus biezu apmetumu (Apala 2004, 59). Šajā kontekstā samērā negaidīts ir 3. telpas apmetums ar rustikas pazīmēm. Fragmenti tika atrasti uz vidējā balsta staba (Apala 2006, 10) un dienvidu sienas (Apala 2003, 10). Arheoloģisko izrakumu pārskatos uzsvērts lielais mūra detaļu skaits, uz kuriem saglabājušies telpu apdares apmetuma fragmenti, t. sk. ar krāsojumu. Vienai šūnakmens detaļai konstatēts akmeņkaļa marķējums – VI (Apala 2003, 9).

Izteiksmīgākais interjers bijis 2. stāva zālē. Velvju šķirējarkas balstītas uz profilētām konsolēm, kas acīmredzot atradušās sienās. 1986.–1987. gada pārskatā par izrakumiem pils

15. att. Velves cekula mūrējums ar polihromu krāsojumu. (CVMM, CM z.p. 39450)

J. Viksnas foto, 2015

16. att. Šķirējarkas akmens ar rozeti. (CVMM, CM 110995)

J. Viksnas foto, 2015

rietumu nogāzē ir šādi dati: “Priekšstatu par iekštelpu rotājumu dod glazēto krāsns podiņu fragmenti un melnā, dzeltenā un oranžā krāsā apgleznotie sienas apmetuma gabali, kas, jādoma, piederējuši pils rietumu korpusa telpām un Cēsu materiālā konstatēti pirmo reizi” (Apala 1988, 15). Pagraba 3. telpā atrastā mūra fragmenti ar dekoratīvi krāsotu apmetumu atrasti nelielā dziļumā (0,5 m). Tas ļauj domāt, ka mūra fragmenti ir no 2. stāva telpas. Melnas un oranžas savstarpēji krustiskas svītras krāsotas arī uz velvju akmeņu apmetuma (Apala 2005, 60). Kāds lielāks apmesta mūra fragments atgādina velves cekula gabalu, jo lielas melnas svītras ar oranžām malām savstarpēji krustojas un apmetumā redzamas šķautnes (15. att.). Izvērtējot minētā mūra fragmenta krāsojumu stratigrāfiju, kā nākamais pēc melni oranžā slāņa seko pelēki balts kaļķa krāsojums. Spriežot pēc fotoattēla, uz šī krāsojuma redzama tumši brūna josla. Šim krāsojumam seko plāna kaļķu pārzieduma vai apmetuma kārtā un balsinājums. Par atskaites punktu ņemot 1577. gadu, trīs, četri apdares slāņi ļauj hipotētiski pieņemt, ka konstatētais senākais apmetums likts 16. gadsimta sākumā – mestra Voltera fon Pletenberga laikā. Protams, tas nenorāda uz pašas mūra pamatnes celtniecības laiku. Nav skaidra pamatojuma arheologu piedāvātajam datējumam – 14. gadsimts (!) (Apala 2004, 59). Oranžais krāsojums atrasts arī uz kādas detaļas, kas atgādina dzegas vai kapitēļa augšējās plāksnes fragmentu (detaļa Nr. 34) (Apala 2003, 9).

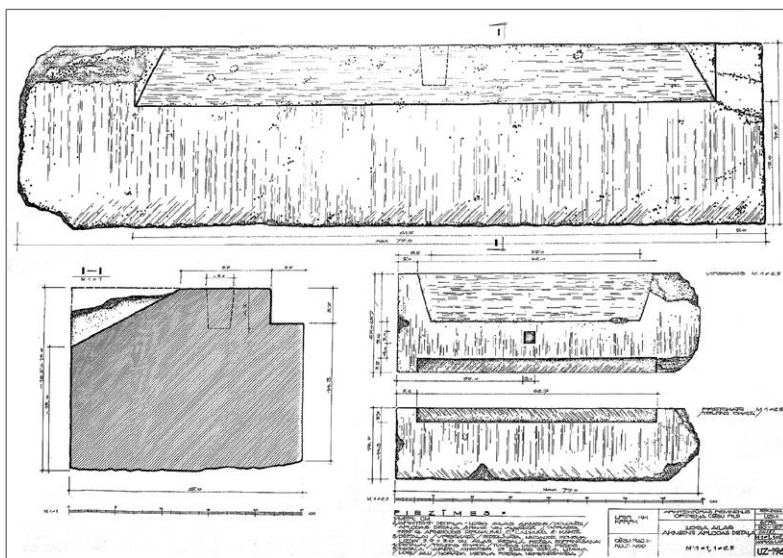
Polihromie mūra fragmenti Cēsu pilī patiesi ir unikāls atradums. Melna krāsojuma pēdas saglabājušās uz rietumu nogāzē atrasto logu akmens aplodu fragmentu interjera plaknēm (Stukmanis 1988, UZ-201). Atrasts arī viens unikāls velvju šķirējarkas akmens ar dekoratīvu kalnu rozeti, kas krāsojot izcelta sarkanīgā tonī (16. att.). Diemžēl tas ir vienīgais šāds eksemplārs, kas tikai lieku reizi pierāda, cik daudz vēl ir nezināmā par interjera apdari.

Pagrabā izrakumos atrasti virsskatā pusapaļi (segmentveida) ķieģeļi (8,5 x 15 x 30 cm), kas, pēc Stukmaņa hipotēzes, varētu būt kādas lizēnas daļa. Tiesa, kolonnu ar 30 centimetru lielu diametru grūti iedomāties interjerā. Tomēr ir iespēja, ka šo ķieģeļu veidota vertikāla konstrukcija ir bijusi daļa no apjomīgākas konstrukcijas, kurā ietilpuši, piemēram, četri pusapļi (kopā plānā veidojas “četrplapī”). Šāds ķieģeļu stabs varēja būt puskolonna (pilasters).

Logi

Logailu fragmenti ir fasāžu arhitektūras būtiska sastāvdaļa. 17. gadsimta beigās Johana Palmstruka zīmētajā skatā uz pili no rietumu puses rietumu sienas virszemes fragmentā parādītas divas nelielas ailas, kas, visticamāk, attiecas uz 1. stāva telpu līmeni. Pils arhitektūras pētnieks Ilgonis Stukmanis, izmantojot rietumu nogāzē iegūtos logu aplodu akmens fragmentus, aprēķinājis, ka vismaz vienas aillas izmēri varētu būt apmēram 1,13 metri augstumā un ap 0,6 metri platumā, kas pamatots ar garākā un īsākā fragmenta attiecībām (Stukmanis 1988, 6, UZ-201–202). Pārskatot detaļas, minētie aprēķini šķiet nepilnīgi, jo, pirmkārt, īsie aplodu fragmenti varēja būt sānu malu daļas, otrkārt, minētais it kā garākais aplodas sānu akmens faktiski bijis vismaz par 25 centimetriem garāks, kas secināms pēc vēl vienas galā esošās dzelzs režģa iestrādes ligzdas. Tātad logailas vertikālais izmērs varētu būt vismaz 1,25 metri. Spriežot pēc attālumiem starp režģu stieņiem, atrastās detaļas attiecināmas un trim, četriem dažādiem logiem. Visām aplodām fasādē

veidots ieliekts fasetējums. Arhitektoniski gotiskiem akmens logiem parasti fasetējums ir aila perimetrā (sk., piemēram, priekšpils R torņa logu) un stūros veido pārejas posmus. Diemžēl identificēti tikai kādi pieci akmens fragmenti, kas varētu būt palodas vai palodzes daļas (Stukmanis 1988, UZ-202). Vienam fragmentam režģa stienis iestrādāts atšķirīgā vērsumā (ar šķautni pretstatā) (Stukmanis 1987, 14.–23. att., UZ-202). Tajā savienojumam ar vertikālo elementu ir divu – ārējā un iekšējā – enkuru vietas. Hipotētisko augšējo un apakšējo elementu minimālais veidots aila platums “gaismā” tiešām varētu būt ap 60 centimetriem ar vienu vertikālo režģa spraisli, kas gan šķiet visai maz attiecībā pret telpas izmēriem un proporcijām. Savukārt nākamais iespējamais izmērs, ierēķinot vēl vienu režģa spraisli, ir 90 centimetri, kas jau ir ticamāk. Vēl platākai ailai būtu bijis nepieciešams sadalošs vidgabals, bet tāds atrasts tikai pie R torņa, no kura loga, visticamāk, tas arī nācis.

17. att. Logailas akmens aplodas detaļa

I. Stukmaņa
uzmērījums, 1987

18. att. Cēsu pils rietumu nogāzē atrastās logu detaļas
V. Šaicāna foto, 1987

Kāda 60 centimetrus platas logailas palodzes vai palodas akmens detaļa ar taisnu fasetējumu fasādē (17. att.) atrasta rietumu nogāzē netālu no pirmā kontrforsā (Stukmanis 1986, UZ-196). Aila režģim bijis viens vertikāls spraislis. Domājams, ka logaila bijusi kvadrātiska vai proporcijā 60 x 90 centimetri. Tās sākotnējā vieta fasādē nav zināma, bet jādomā, ka logs ar slēgi vai iestiklotu vērtni telpas pusē atradies 1. stāvā.

Konstatējamas kopsakarības. Pirmkārt, atsevišķas aplodu akmens daļas ir dažāda garuma. Grūti identificējamas aplodu un palodu daļas – visvairāk atrasts aplodu sānu statņu fragmentu. Otrkārt, šie sānu gabali ir aptuveni 60–80 centimetri gari un ietver divas horizontālo restu stieņu iestrādes vietas. Tas nenozīmē, ka logs nevarēja būt garāks. Piemēram, vienas aplodas sānu gabals ietver piecu horizontālo stieņu vietas. Šim statnim apakšā ir divu enkuru vietas, īsākajiem – tikai viena. Akmens aplodām plaknē pret kādreizējo telpu ir grope vērtni, bet ārpusē – fasete ar nelielu ieliekumu. Aplodu sānu augšējie fragmenti veido tādu fasetes nobeigumu, kas pieļauj analoģu fasetējumu arī palodai. Apakšējiem sānu elementu nobeigumiem, kur galos redzamas enkurojuma vietas, fasete beidzas “taisni”, līdz ar akmens šķautņa malu. Treškārt, logiem bijušas restes. Tikai atsevišķos gadījumos stieņi sānu akmeņos iestrādāti ar šķautni pretstatā. Aplodu sānu gabalos nav vērtnu viru kāšu, tātad tie iemūrēti aplodai blakus esošajā sienā.

Kopumā saglabājušies aplodu fragmenti ļauj apgalvot, ka R korpasa logailām bijušas horizontālas pārsedes. Vismaz daļā logu bijis iestiklojums svina dzīslās, un tas iestrādāts koka vērtnēs, papildus nostiprinot ar vēja stieņiem.

Rietumu nogāzes izrakumos atrasti arī logu stikla fragmenti iestiklojuma svina dzīslās un vēja stieņi (Apala 1988, 15).

Durvis

3. pagraba telpas aizbērumā atrastas arī dažas šūnakmens detaļas ar 9,5–11 centimetrus dziļām gropēm (detaļas Nr. 90, 97 un 98). Tāds izmērs liek domāt, ka, iespējams, tās ir durvju aplodas daļas.

Apkure

R korpasa senākais apkures veids ir hipokausta jeb siltā gaisa apsilde. Hipokausta pamatnes iebūvētas 2. un 3. pagraba telpā pie pagalma sienas. Masīvās mūra pamatnes uzceltas pēc pagraba iekšējo sienu būvēšanas, par ko liecina mūru fragmentārs sasējums. Krāsnis kurināja no pagalma, un tās apsildīja R korpasa 2. stāva telpas. Hipokausta krāsns korpuss aizņēma ievērojamu daļu no telpas 1. stāvā un pagrabā. Dūmkanāli atradušies korpasa pagalma puses sienā, kas gan neizslēdz bēniņu līmeni tā pārvirzīšanu uz jumta kori. Pagraba aizgruvumā iepretim 3. pagraba telpas krāsns iebūvei tika atrastas četras no māla izgatavotas krāsns virsmas seguma plāksnes ar siltumcaurumiem (Apala 2006, 11). Arī 1927. gadā Pieminekļu valdes organizētajos izrakumos tika atrasta hipokausta plāksne no dolomīta (Dzirkalis 1927, 31). Rietumu nogāzē starp daudzziem būvgružiem, kas attiecas uz pils sakārtošanu pēc 1577. gada kara darbības, atrasts arī kāds hipokausta gaisa cauruma vāks ar rokturi (māla, klāts ar tumšas krāsas glazūru) (Apala 1994, 8).

Nav izslēdzams, ka 16. gadsimtā abu hipokaustu vietā iebūvēja podiņu krāsnis. Lielāks skaits krāsns podiņu atrasts arheoloģiskajos izrakumos rietumu nogāzē. 1990. un 1991. gada pētniecības darba sezonās tika atrasts ap 240 podiņu. Acīmredzot rietumu nogāze kā materiālu izgāztuve izmantota arī vēlāk, pēc korpusa sabrukšanas, jo dažādu būvdetaļu fragmenti atrasti arī 17.–18. gadsimta kultūrlānī (Apala 1992, 5). Līdzīgos apstākļos iegūti arheoloģiskā materiāla atradumi Bauskas pilī, kur nogāzē ārpus pils dzīvojamās daļas konstatēti vairākkārtēju remontu laikā pa logiem izmesti būvmateriāli (Ose 1996, 11).

Plašāk pazīstami ir Cēsu pils krāšņu podiņi ar Mārtiņa Lutera portretu, kas atrasti dažādās vietās, t. sk. arī R korpusa pagraba 2. telpā. Spriežot pēc tā, ka glazētie podiņi ir divās atšķirīgās krāsās – zaļi un dzelteni, tiek pieļauts, ka bijušas arī divas šādas krāsnis, kas, iespējams, izgatavotas 16. gadsimta 50. gados (Ose/Apala 1996, 22). Lielāks skaits nogāzē izbērtu podiņu koncentrēts starp mūra stabiem pie Z torņa. Tas netieši varētu liecināt par kādreizējās danckera zonas ieilgušu izmantošanu atkritumu un būvgružu izgāšanai.

Viens no izskaidrojumiem salīdzinoši nelielam atrasto krāšņu podiņu skaitam tieši R korpusa pagraba telpu aizbērumā ir čuguna krāšņu izmantošana (piemēram, R korpusa 1. stāvā). Starp Cēsu pilī esošajiem artefaktiem ir jau agrāk atrastā kādas 16. gadsimta krāsns čuguna plāksne, kas ir viens no retajiem šī tipa apkures ierīču paraugiem Latvijā. Arheoloģiskajos izrakumos piebūvē pie hipokausta kurtuves atrasti čuguna krāsns plātņu fragmenti (19. att.). Šīs detaļas kopā ar jau agrāk atrasto krāsns korpusa plāksni veido savdabīgu Cēsu pils 16. gadsimta čuguna apkures krāšņu fragmentu kolekciju.

19. att. Cēsu pilī atrastie čuguna krāsns fragmenti
(CVMM, CM z.p. 37262)
J. Viksnas foto, 2017

SECINĀJUMI

Teorētiskā apcerējuma kopsavilkumā iespējami vairāki secinājumi, kas pamatā ir hipotēžu līmenī, bet var noderēt turpmāko pētījumu ievirzei.

1. Paredzams, ka turpmākā pils būvvestures izpētē Roberta Malvesa ieviestā Cēsu pils apbūves evolūcijas shēma ir jāprecizē un jākorrigē. Lai gan visai nekonkrēta, pamatvilcienos tā joprojām ir izmantojama.

2. Pils apbūves attīstībā R korpusam nosacīti ierādīta pakārtota vieta. Pirmkārt, sākotnēji tas izskaidrojams ar novietojumu pret Riekstu kalnu, nevis atklātajām austrumu, ziemeļu un dienvidu pusēm. Otrkārt, pārveidojumi, veidojot “attīstīto” plānojumu, prioritāri skāra galvenās pils austrumu un dienvidu daļas, kur tika būvētas funkcionāli nozīmīgākās telpas. Redzams, ka apjoma un arhitektūras ziņā tās tika celtas ar īpašu vērību. Treškārt, R korpus, šķiet, bijis zemāks. Domājams, ka ārējās atšķirības noteica ne tik daudz pakārtota funkcija, kā, iespējams, R korpusa senāka izcelsme, vismaz ārsienā ietverot pirmatnējā plānojuma daļas.

3. Atsevišķas pils daļas būvvesturi nav iespējams sekmīgi pētīt atrauti no pārējās apbūves. Joprojām paliek neskaidra R korpusam blakus esošo pils daļu evolūcija. Iespējams, papildu informāciju sniegtu Z korpusa ziemeļrietumu gala pagraba un pils pagalma ziemeļrietumu stūra pilna arheoloģiskā izpēte. Tas ļautu saprast R korpusa 3. telpas ziemeļu gala konstrukciju izmaiņas.

4. R korpusa apjoma teorētiska rekonstrukcija iespējama tikai hipotētiskā līmenī. Ēkai bijis pagrabs un divi dzīvojamie stāvi ar bēniņiem, kuru paaugstinātā ārsienas daļā atradušās šaujamliūkas. Ticamāk, ka korpusam tā pēdējā pastāvēšanas laikā bijis divslīpju jumts. Savdabīgi veidota ārsienas pret nogāzi. Tās vidusdaļā starp kontrforsiem ir divas arkas. Iespējams, pirms Z torņa uzcelšanas arkas bijušas arī tālāk ziemeļu virzienā. Tomēr zināms, ka tādas nav sienas dienvidu posmā pie R torņa. 1. un 2. telpu zonā bijuši koka pārsegumi. Abos stāvos virs 3. pagraba telpas bijušas lielas velvētas telpas. Pret pagalmu atradusies koka galerija, kas zemes stāva līmenī vēlāk daļēji aizbūvēta ar saimnieciska rakstura piebūvē. 3. pagraba telpas zonā mūra piebūve ar akmens kāpnēm veido uzeju no pagalma 2. stāva līmenī. Iespējams, šāds mūra kāpņu novietojums akcentē R korpusa nozīmīgākās telpas vietu. R korpusa 2. stāva telpas apsildītas ar hipokausta krāsnīm, bet 1. stāvā 15. gadsimta 2. pusē un 16. gadsimtā varēja būt čuguna krāsnis.

5. Par R korpusa ārsienas dienvidu posmu ir vairāk hipotēžu nekā zināmā. Līdz arheoloģisko izrakumu veikšanai Malvesa hipotēze bija vienīgais loģiskais izskaidrojums trajektorijas sienas maiņai. Tagad, kad senākas (taisnas trajektorijas) sienas pamati nav konstatēti, paliek plašas interpretācijas iespējas. Ja tomēr bijusi sākotnējā kādas konstrukcijas taisnas trajektorijas siena, tad pašreizējā ārsienas posma datējuma hronoloģiskās robežas iespējamas pat pēc 1577. gada.

6. R korpusa atsegtās pagraba konstrukcijas ir vairāku pārbūvju rezultāts, par ko liecina sienu dublēšana un senāki pamati zem pirmo divu telpu starpsienām. Respektīvi, pagraba siena ir plānāka par augstāk esošo stāvu sienu. Iespējams, ka divstāvu korpus ar velvētām telpām būvēts pie rietumu nogāzē esoša aizsardzības mūra.

7. Malvesa versija par Mestra zāles ziemeļrietumu logu kā sākotnēju izeju uz rietumu sienas ārpusē izbūvētu strēlnieku eju ir apšaubāma, jo balstās uz pieņēmumu par R torņa apakšējās daļas būvniecību 14. gadsimtā, kad ārējās koka galerijas bija raksturīgas auksto ieroču dominēšanas laikam. Ja atzīstam, ka R torņa būvniecība tomēr ir notikusi vēlāk, tad Mestra zāles ziemeļu loga mazāki izmēri izskaidrojami ar ierobežotu novietni un, iespējams, ailas papildu funkciju flankējošai aizsardzībai.

8. Nemot vērā līdzšinējo arheoloģisko izrakumu rezultātus, jāsecina, ka pagaidām nav pamata Malvesa pieņēmumam par sākotnēju plānā kvadrāta veida iekšpagalmu ar atbilstoši orientētu Z korpusu. Izrakumos R korpusa 3. telpā un pagalma ziemeļaustrumu stūrī nav konstatētas nekādas senāka masīva sienas mūrējuma pazīmes. 1688. gada inventarizācijā minētais “kvadrātiskais pagalms” acīmredzot ir jāuztver kā nosacīts apzīmējums. Jāpiemin, ka šodien pagalma telpiskā uztvere ir ievērojami atšķirīga no tām sajūtām, kas raisījās laikā, kad pastāvēja R un Z korpusi ar galerijām, to balstiem un kāpņu piebūvēm, – Cēsu pils pagalms bija vizuāli mazāks, un Z korpusa atkāpe plāna zīmējumos ir iespaidīgāka nekā dabā.

9. Cēsu pils plānojuma un apjoma evolūcijas teorētiska rekonstrukcija joprojām ir nepilnīga, kamēr nav pilnīgas izpratnes par dabā redzamo korpusu un torņu celšanas laiku. Būtu jāizmanto visas mūsdienu tehnoloģiju iespējas datēšanai, kā arī jāveic arheoloģiskie pētījumi kapelas un A un D korpusa iekšpusē.

20. att. Cēsu pils
rietumu korpusa
apjoma grafiska
hipotētiska
rekonstrukcija
R. Jeleviča foto, 2009;
autora zīmējums, 2017

Ilmārs Dirveiks

THEORETICAL RECONSTRUCTION OF THE WESTERN RANGE OF CĒSIS CASTLE

Summary

The aim of the study was to aggregate the existing findings of archaeological, architectural and historical research to identify each direct or indirect piece of information that would contribute to our knowledge of the architecture of the western range of Cēsis Castle that was all but destroyed during the 1577 siege. The study attempted to elaborate a theoretical reconstruction of the western range, as well-grounded as possible on actual data. The theoretical reconstruction of the range enables several conclusions to be drawn, which, although remaining at the hypothetical level, may serve as a guide for future research.

The western range was attributed a relatively subordinate role in the development of the castle. Initially, this followed from its location facing outer defences on Riekstukalns (formerly a hill-fort) rather than the exposed eastern, northern and southern sides of the castle. Secondly, in contrast with the castle's large eastern and southern ranges, which contained the most important premises in terms of function, the western range was lower and its interior architectural details were more massive and robust than those of the other ranges. Presumably, these outward differences sprung not from the subordinate function of the range but rather from its earlier origins and thus, at least in the outer wall, incorporated parts of the original planning.

The western range had a basement, two residential storeys and an attic with loopholes in its outer wall. In the final phase of its existence the range had a gabled roof. The middle part of the outer wall featured two arches between buttresses. It is likely that, prior to the construction of the Northern Tower, more arches continued northwards. Yet we know that there are no arches in the southern span of the wall next to the Western Tower. The basement had a wooden ceiling. There were vaulted rooms on the ground and first floors, above the northernmost part of the basement. A first-floor wooden gallery overlooked the courtyard. It was accessible by means of a masonry staircase. Later, outbuildings were added under this gallery. The first-floor was heated by a hypocaust heating system.

The basement structures result from several different construction phases, as attested to by double walls and an older foundation discovered under the partition walls in the first two rooms. Presumably, the two-storey range with vaulted rooms was built next to a curtain wall on the edge of the western slope. The hypothesis that the Cēsis Castle had initially featured a square-shaped courtyard – with the northern range's orientation adjusted accordingly cannot be justified.

AVOTI UN LITERATŪRA

- Apala 1988 – *Apala Z.* Arheoloģiskie pētījumi Cēsu mūra pili un Vecpilsētā // ASM 1986/1987. – Rīga, 1988, 9.–16. lpp.
- Apala 1992 – *Apala Z.* Cēsu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs // ASM 1990/1991. – Rīga, 1992, 5.–8. lpp.
- Apala 1994 – *Apala Z.* Arheoloģiskie izrakumi Cēsu viduslaiku pili // ASM 1992/1993. – Rīga, 1994, 5.–10. lpp.
- Apala 2003 – *Apala Z.* Pārskats par 2002. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Cēsis, Cēsu viduslaiku pili. – 2003. Glabājas CVMM, CM ZA 3092.
- Apala 2004 – *Apala Z.* Turpinās arheoloģiskie pētījumi Cēsu viduslaiku pili // APL 2002/2003. – Rīga, 2004, 58.–61. lpp.
- Apala 2005 – *Apala Z.* Pārskats par 2003. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Cēsis, Cēsu viduslaiku pili un arheoloģisko uzraudzību Cēsu pils parkā. – 2003. Glabājas CVMM, CM ZA 3247.
- Apala 2006 – *Apala Z.* Arheoloģiskie pētījumi Cēsu viduslaiku pili // APL 2004/2005. – Rīga, 2006, 9.–18. lpp.
- Caune 1994 – *Caune M.* Cēsis Livonijas ordeņa laikā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – Rīga, 1994, Nr. 2, 110.–118. lpp.
- Dzirkalis 1927 – *Dzirkalis A.* 1927. gada vasarā Cēsu pilsdrupu izrakumos atrasto priekšmetu saraksts un apraksts. – 1927. Glabājas VKPAI PDC, 1399-78-KM.
- Henning 1853 – *Henning S.* Liffelndische Churlendische Chronika // Scriptores Rerum Livonicarum. – Riga und Leipzig, 1853, Bd. II, S. 195–368.
- Kalniņš 2014 – *Kalniņš G.* Cēsu pils. – Cēsis, 2014.
- Kreem 2011 – *Kreem J.* Der Deutsche Orden in Livland unter Hermann von Brüggenei: Bemerkungen zu Regierungspraxis und Religionspolitik // Ordines Militares. – Toruń, 2011, Bd. XVI, S. 303–315.
- Malvess 1995 – *Malvess R.* Arhitektūras un mākslas pieminekļa – ordeņa Cēsu pils vēsturiskie skati un plāni. I daļa: Cēsu pils vēsturiskie plāni // Cēsu un Vidzemes novada vēsture. – Cēsis, 1995, 1. laid., 188.–251. lpp.
- Malvess 2005 – *Malvess R.* Ordeņa Cēsu pils rekonstrukcijas problēmas. Vēsturiskās izpētes materiāli // Cēsu un Vidzemes novada vēsture. – Cēsis, 2005, 3. laid., 173.–221. lpp.
- Ose/Apala 1996 – *Ose I., Apala Z.* Krāsns podiņi ar Mārta Luteru portretu Cēsu pili // Arheoloģija un etnogrāfija. – 1996, 18. laid., 21.–27. lpp.
- Ose 1996 – *Ose I.* Podiņu krāsns Kurzemes un Zemgales pilīs. 15. gs. beigas–18. gs. sākums. – Rīga, 1996.
- Ose 2008 – *Ose I.* Livonijas piļu attēli no marķīza Pauluči albuma. – Rīga, 2008.
- Ose 2011 – *Ose I.* Vidzemes un Latgales piļu 17. gs. plāni un zīmējumi no Stokholmas arhīviem // Latvijas viduslaiku pils VII: Pētījumi un avoti par Livonijas ordeņpili. – Rīga, 2011, 478.–490. lpp.
- Revīzija 1582 – Cēsu pils 1582. gada revīzija // Latvijas viduslaiku pils VII: Pētījumi un avoti par Livonijas ordeņpili. – Rīga, 2011, 428.–434. lpp.
- Revīzija 1590 – Cēsu pils 1590. gada revīzija // Latvijas viduslaiku pils VII: Pētījumi un avoti par Livonijas ordeņpili. – Rīga, 2011, 435.–446. lpp.
- Stukmanis 1986 – *Stukmanis I.* Arhitektūras piemineklis – Cēsu vecās un jaunās pils ansamblis ar parku. Pirmsprojekta izpēte. Zinātniskā atskaite par 1985. g. konservācijas darbiem ordeņa Cēsu pili. – 1986. Glabājas VKPAI PDC.
- Stukmanis 1987 – *Stukmanis I.* Arhitektūras piemineklis – Cēsu vecās un jaunās pils ansamblis ar parku. Pirmsprojekta izpēte. Zinātniskā atskaite par 1987. g. konservācijas darbiem ordeņa Cēsu pili. – 1987. Glabājas VKPAI PDC.
- Stukmanis 1988 – *Stukmanis I.* Arhitektūras piemineklis – Cēsu vecās un jaunās pils ansamblis ar parku. Pirmsprojekta izpēte. Zinātniskā atskaite par 1987. g. konservācijas darbiem ordeņa Cēsu pili. – 1988. Glabājas VKPAI PDC.

UDK 904(474.365)
Ce898

CĒSU PILS RAKSTI I

Sastādītājs *Gundars Kalniņš*
Korektore *Ieva Zarakovska*
Tulkotāja *Eva Eihmane*
Tulkojumu korektors *Juris Beņķis*
Rakstu ievadattēli *Gatis Indrēvics*
Māksliniece un maketētāja *Anda Nordena*

Sastādītājs pateicas par palīdzību izdevuma sagatavošanā:
Evai Eihmanei, Ievai Kalniņai, Alenam Opoļskim, Zigrīdai Apalai,
Annai Veidemanei, Laimdotai Kalniņai, Aijai Cerīnai, Līgai Eglītei,
Ievai Pļaviņai, Jānim Liepkalnam un Lienei Dāboliņai.

Izdevums sagatavots ar Valsts kultūrkapitāla fonda
un Cēsu novada pašvaldības finansiālu atbalstu

ISBN 978-9934-8685-0-4

© Rakstu autori, 2017
© Cēsu pils saglabāšanas fonds, 2017

Izdevējs *Cēsu pils saglabāšanas fonds*
Iespiests un iesiets *SIA "Dardedzes hologrāfija"*